

Zounek, Jiří; Šimáně, Michal

Historický výzkum v dějinách pedagogiky

In: Zounek, Jiří; Šimáně, Michal. *Úvod do studia dějin pedagogiky a školství : kapitoly z metodologie historicko-pedagogického výzkumu*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 15-49

ISBN 978-80-210-6944-2; ISBN 978-80-210-6947-3 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131201>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

HISTORICKÝ VÝZKUM V DĚJINÁCH PEDAGOGIKY

Nyní už tedy víme, co je předmětem zkoumání dějin pedagogiky. Jak se však mohou dějiny poznat či zkoumat? Aby bylo možné poznat určitý jev nebo proces, který se odehrál v minulosti, realizuje se historický výzkum. Lze říci, že výzkum tohoto typu se specializuje na minulost člověka s cílem kriticky zkoumat a poznat „minulé děje“. Někteří autoři hovoří o tzv. rekonstrukci minulosti. Té ale nemůžeme nikdy stoprocentně dosáhnout, protože minulost nebudeme poznávat autenticky, tedy stejným způsobem, jak ji vnímali současníci. Navíc se o minulosti dozvídáme zprostředkovaně, díky historickým pramenům (srovnej Travers, 1969). Analogicky pak můžeme říci, že

**historický výzkum v pedagogice je realizován
za účelem kritického zkoumání a poznání teorie a praxe
výchovy či vzdělávání v minulosti.**

Dějiny pedagogiky se liší od jiných pedagogických disciplín svým jen těžko uchopitelným předmětem, kterým je právě minulost. Některá *specifika historického výzkumu* zde již byla naznačena, shrňme si je do několika bodů:

- Není možné dosáhnout zcela pravdivého obrazu (rekonstrukce) minulosti.
- Nemůžeme poznat minulost stejným způsobem, jakým poznáváme přítomnost.
- Není v našich možnostech poznat minulost způsobem, jakým ji poznali ti, kteří ji prožili.
- Výzkum je založen na zprostředkovaných informacích – na pramenech, často není možné informaci, kterou nesou, nijak ověřit.

Ve výčtu specifík historického výzkumu bychom mohli pokračovat dále, nicméně tato problematika není primárním cílem tohoto textu. Zájemci mohou najít další informace v publikacích uvedených v seznamu literatury. Na závěr této části je

nutné připomenout, že zmíněná specifika historického výzkumu velmi znesnadňují interpretace nalezených informací či dat, zvláště pak tehdy, neexistuje-li žádná relevantní cesta, jak si formulované závěry ověřit.

INFORMAČNÍ ZDROJE VYUŽÍVANÉ PŘI ZKOUMÁNÍ DĚJIN PEDAGOGIKY A ŠKOLSTVÍ

Při zkoumání dějin pedagogiky se můžeme opřít o několik typů informačních zdrojů, které pomáhají při orientaci v problematice, přinášejí přehled o již realizovaných výzkumech, jejich výsledcích apod. Mezi informační zdroje lze zařadit rovněž prameny, jež mají k událostem v minulosti nejbližší vztah, popř. jsou jejich produktem.

BIBLIOGRAFIE

Bibliografii lze charakterizovat jako

**soupis či seznam literatury, tiskovin a jiných forem sdělení,
který je sestaven podle určitých pravidel.**

V bibliografiích nalezneme, co již bylo o určitém tématu napsáno. Bibliografie není mnohdy nikdy úplná či uzavřená, protože v průběhu zkoumání historik nalézá stále další články a další literaturu, která mu umožňuje lépe poznat zkoumaný problém. V literatuře věnované historickému výzkumu jsou k dispozici přehledy jednotlivých typů bibliografií (např. Zwettler, Vaculík, & Čapka, 1996; Bartoš, 1977 aj.). V tomto textu uvedeme jako příklad dělení bibliografií podle obsahu:

1. všeobecné: záznamy o pracích z různých oborů;
2. speciální: záznamy o pracích z jednoho oboru či jeho úseku;
3. tematická: záznamy o pracích vztahujících se k určitému tématu nebo osob.

Zvláštním druhem bibliografie je tzv. skrytá bibliografie. Ta je zpravidla součástí knih jako seznam použité literatury (mnohdy i časopisů, studií aj.) a často slouží jako první orientační bod ve zkoumané problematice (viz obrázek č. 2). Za určitý specifický typ bibliografie můžeme považovat takovou, kterou si

výzkumník vytváří sám při studiu literatury a jiných forem odborných sdělení. Lze říci, že sestavování vlastní bibliografie je jedním ze základních postupů výzkumné práce historika.

Se sestavováním vlastní bibliografie můžeme začít obrazně řečeno od svého psacího stolu. V současné době totiž můžeme využít možnosti on-line katalogů různých institucí. Jako studenti Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (případně jako studenti jiných fakult či univerzit) jistě jako první využijete on-line katalog pro knihovnu filozofické fakulty na následující adrese: <http://knihovna.phil.muni.cz/>. Kromě běžných katalogů, ve kterých naleznete publikace dostupné přímo v této knihovně, zde najdete i odkaz na tzv. elektronické informační zdroje: <http://ezdroje.muni.cz/>. Tyto zdroje uspořádané v databázi představují ohromné množství publikací (článků i knih, případně abstraktů a citací) z různých oborů, které jsou ihned dostupné ke čtení. Jde z valné části o publikace renomovaných zahraničních vydavatelů a odborných časopisů, v České republice mnohdy jinak nedostupné. Jako další on-line katalog publikací můžete využít katalog Moravské zemské knihovny v Brně: <https://vufind.mzk.cz/>. V případě, že hledaný titul není obsažen v žádné z knihoven či není dostupný ani v rámci databáze elektronických informačních zdrojů, umožňují knihovny tzv. meziknihovní výpůjční službu. Touto službou lze zajistit jakýkoliv titul (i zahraniční). Je nutné znát pouze základní citační údaje, o ostatní se postará již knihovna.

Specifickým on-line katalogem je dále katalog Historického ústavu Akademie věd České Republiky: <http://biblio.hiu.cas.cz/>. V tomto katalogu najdete seznam článků se stručným abstraktem z různých, převážně českých, historických a vlastivědných časopisů, sborníků a knih. Tato databáze sice neobsahuje plné texty jako například elektronické informační zdroje Masarykovy univerzity, ale výrazně usnadňuje vyhledávání publikací k danému tématu v množství různých sborníků a časopisů, které byste museli sami nejdříve vyhledat a prozkoumat z hlediska obsahu. Za zmínku dále určitě stojí i tzv. Jednotná informační brána: www.jib.cz. Tento portál „umožňuje uživatelům z jednoho místa jedním vyhledávacím rozhraním využívat různé české a zahraniční zdroje (katalogy knihoven, souborné katalogy, plnotextové databáze, atd)“.⁸ Na jedné stránce tak můžete zjistit, na jakých různých místech je hledaný zdroj dostupný a dle toho si požádat o vypůjčení. Přestože tyto on-line katalogy představují výraznou pomoc při sestavování základní bibliografie, návštěva „kamenné“ knihovny zůstává stále aktuální. On-line katalogy nám pomáhají zejména se základní orientací v tématu. Pro rozšíření naší orientace v tématu je potřeba využívat skrytých bibliografií knih objevených během prvního vyhledávání

---

⁸ Citace převzata z www.jib.cz.

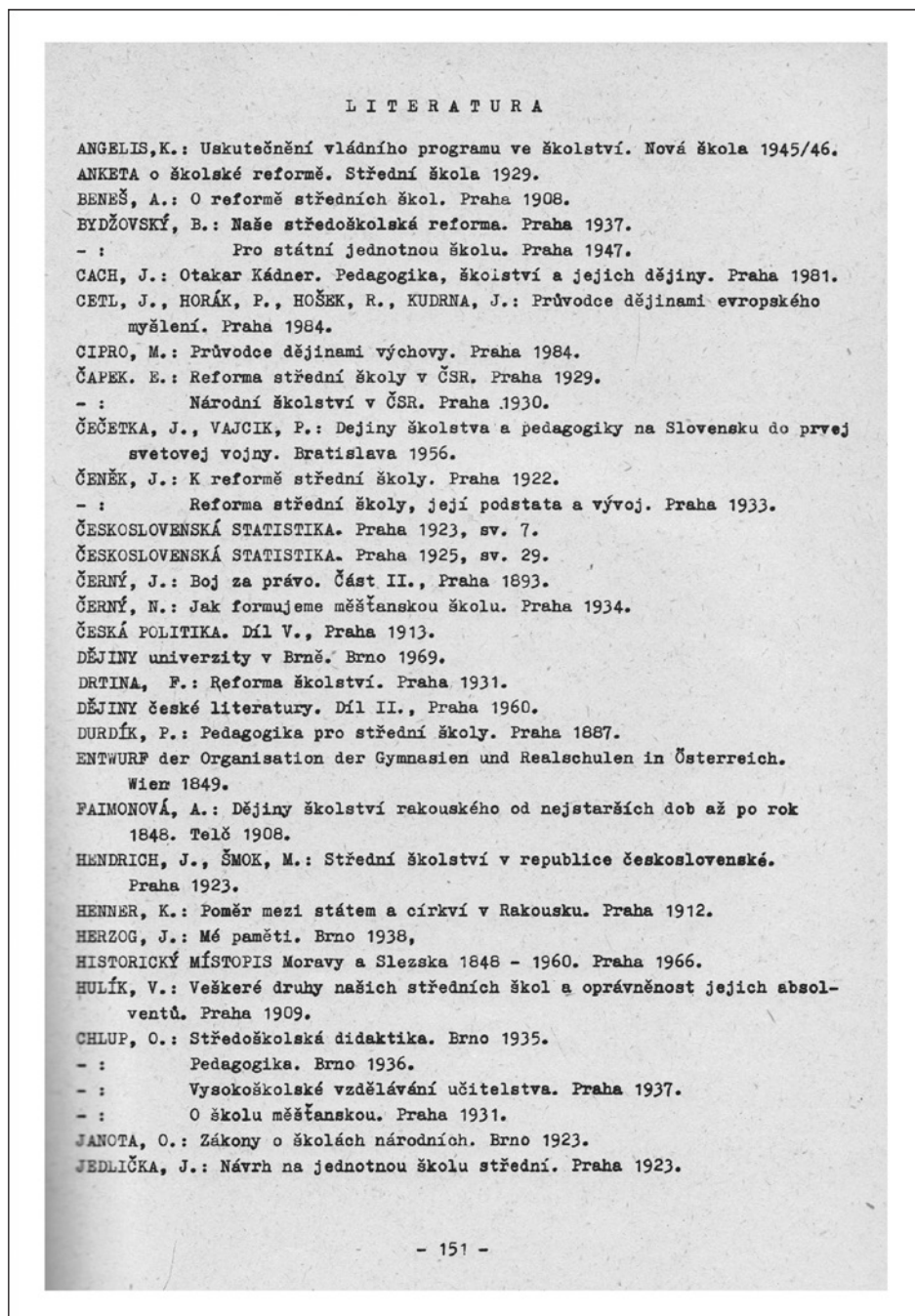
v on-line katalozích. A to se i dnes, přestože existuje již mnoho tzv. e-knih, neobejde bez jejich fyzického zapůjčení a pročtení.

»???»

Zkuste si nyní vyhledat základní bibliografii k osobnosti Jana Amose Komenského. Co vše je například k dispozici v knihovně Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, v Moravské zemské knihovně? Našli jste nějaké texty i v elektronických informačních zdrojích? Existují k tomuto tématu nějaké odborné články ve sbornících a časopisech?

***

Obrázek č. 2: Příklad skryté bibliografie

Zdroj: Veselá, Z. (1988). *Vývoj českého školství*. Praha: SPN, s. 151.

LITERATURA

Literaturu je možné charakterizovat jako

**záměrné zpracování a publikování určitého tématu,
problému či úseku z minulosti.**

V dějinách pedagogiky může jít o práci zaměřenou na problematiku pedagogických teorií nebo na vývoj či proměny reálných útvarů školské organizace. Historik používá pro poznání dějin následující dva základní typy literatury:

1. Pomocná literatura: Do této skupiny zařazujeme přehledové, souhrnné a encyklopedické práce, dále bibliografie, práce o metodách a metodologii historické práce, naučné slovníky, ale i časopisy aj.

Příklad: Encyklopedie Galerie světových pedagogů Miroslava Cipra nebo Chrestomatie z dějin pedagogiky Zdeňka Kučery a Vladimíra Štveráka a další.

2. Odborná literatura: Zabývá se dějinami pedagogických teorií nebo školské organizace vědecky a odborně. Patří sem monografická díla, syntetická a přehledová díla, sborníky či odborné časopisy.

Příklad: Kniha Komenský, muž labyrintů a naděje Josefa Polišenského nebo sborník Václav Příhoda a Stanislav Velinský a empirické myšlení v pedagogice apod.

Ve skrytých bibliografiích, které jsou součástí všech odborných prací zaměřených na dějiny pedagogiky a školství, naleznete odkazy na další publikace, časopisy či sborníky.

PRAMENY

V odborné literatuře je věnován poměrně velký prostor klasifikaci jednotlivých druhů pramenů (např. Hroch, 1985; Bartoš, 1977; Zwettler, Vaculík, & Čapka, 1996 a další). Není cílem tohoto textu seznámit čtenáře se všemi klasifikacemi. Nicméně rozdělení pramenů nám může pomoci poznat povahu každého pramene, což je důležité pro to, abychom mohli v průběhu výzkumu vytěžit z příslušného typu pramene maximum informací.

Jak lze charakterizovat pramen? Pramen je možné definovat mnoha způsoby, uveďme proto jen některé.

Pramen je pro historika materiálem, z něhož čerpá poznatky o minulosti. Pramen je součást (mnohdy také výsledek) historického procesu (dění) a je danému jevu v minulosti blížký časově i prostorově.

Povšimněme si zde rozdíl mezi literaturou a pramenem. Literatura je totiž dodatečným, nepřímým, někým sestavený obraz historického procesu. V některých případech se však literatura stává zároveň pramenem, např. dílo významného myslitele je sice možné považovat za literární dílo, zároveň nám ale slouží jako pramen k poznání myšlení daného autora.

V této souvislosti by bylo dobré zmínit, že se můžeme setkat s pojmy *primární* a *sekundární* pramen. Například pro poznání Platónova díla jsou primárním pramenem jeho spisy (např. Ústava, Zákony, ad.). Sekundárním pramenem pro poznání jeho díla jsou pak například různé odborné články a publikace, které se Platónovu životu a dílu věnují (např. Patočka, Štverák, Jůva, ad.).

Jakým způsobem můžeme dále prameny klasifikovat? Pro názornost uvádíme jedno možné dělení pramenů podle původu pramene (třídění z hlediska vědomého či nevědomého vytváření pramene):⁹

A. Památky byly vytvořeny za účelem zachování zprávy pro následující pokolení. V dějinách pedagogiky a školství jsou to např. školní kroniky, fotografie atp.

B. Pozůstatky jsou produkty lidské činnosti, které vznikly pro potřeby své doby a nevznikly za účelem zachování „paměti“. Např. přípravy učitelů na výuku, osnovy, návrhy reforem, školní pomůcky aj.

⁹ Tato klasifikace vychází z pojetí Johanna Gustava Droysena, které je publikováno v knize Miroslava Hrocha a kolektivu Úvod od studia dějepisu na s. 122. Droysenovo rozdělení je zde zjednodušeno a upraveno.

Z tohoto rozdělení vyplývá mimo jiné i rozdílnost přístupu k oběma skupinám pramenů. U první skupiny bychom se měli ptát, zda „památka“ nebyla vytvořena např. proto, aby se autor (skupina autorů apod.) stal v očích veřejnosti či svých následníků „lepší“ a nemanipuloval tedy s fakty ve svůj prospěch. Ve druhém případě hrozí menší nebezpečí různých úprav, ale tyto typy pramenů nebyly původně určeny pro archivování a tedy nemusí být úplné, mohou být špatně čitelné apod. Jednoduše řečeno, byly určeny k práci či ke studiu a tak se s nimi zacházelo.

Výše popsanou klasifikaci pramenů ovšem můžeme považovat pouze za základní rozdělení pramenů z hlediska původu (vědomé či nevědomé vytváření pramene). V literatuře se lze ovšem setkat s mnohem různorodější klasifikací pramenů. Několik způsobů dělení pramenů popisuje například Zwettler, Vaculík, & Čapka (1996), ze kterého jsme vybrali následující dělení pramenů¹⁰:

Schéma rozdělení pramenů na základě Zwettlera, Vaculíka & Čapky (1996)

A) Prameny nepsané

- i. Památky
- ii. Prameny archeologické
- iii. Tradice

B) Prameny písemné povahy

- i. Podle technického způsobu dochování
- ii. Podle svého původu
  - 1) *Písemnosti institucionálního (veřejného) původu*
    - a) Spisy
    - b) Pamětní prameny
    - c) Evidenční prameny
    - d) Normativní prameny
    - e) Prameny vnitroinstitucionální
  - 2) *Písemnosti osobní povahy*
    - a) Písemné pozůstalosti
    - b) Osobní korespondence
  - 3) *Literární (vyprávěcí) prameny*
    - a) Legendy, anály a kroniky
    - b) Pověsti, písně, přísloví, pořekadla, pranostiky ad.
    - c) Literatura vlastivědně cestopisná
    - d) Paměti
    - e) Publicistika

¹⁰ Následující dělení pramenů jsme upravili pro potřeby dějin pedagogiky a školství.

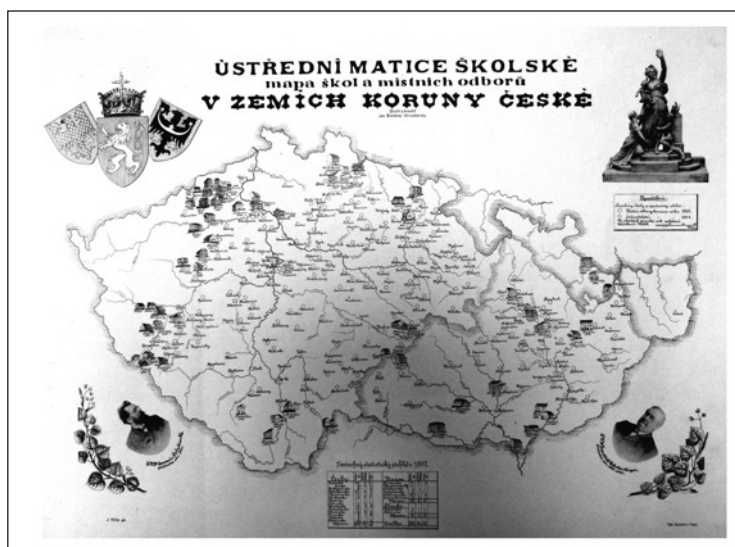
A. **Prameny nepsané**, které se dělí na následující kategorie:

i. **Památky**, což jsou dokumentované prameny speciální památkovou dokumentací v muzeích, galeriích a obdobných institucích.

Ty lze dále dělit na tzv. *movité a nemovité statky*, které představují doklad životního způsobu a prostředí od nejstarších dob do současnosti, projevy tvůrčích schopností a práce člověka, zejména v oblasti umění, vědy, techniky a výroby. Sem mohou spadat například i různé obrazové materiály, do kterých lze zařadit například různé mapy, plány technické výkresy, schémata apod. Z oblasti dějin pedagogiky a školství se může jednat například o mapy zachycující stav vývoje určitého typu škol na nějakém území. Příkladem může být mapa škol a místních odborů Ústřední matice školské k roku 1892 publikovaná v knize Hockeho & Dvořáka (viz obrázek č. 3). Patří sem i vlastní obrazové prameny jako dobové obrazy, kresby, grafiky, karikatury, plastiky, fotografie (viz obrázek č. 4), filmy apod., pokud vznikly ve sledované době.

Dále je lze ještě dělit na tzv. jednotlivé movité předměty a jejich soubory, nemovité objekty, stavby a pozemky, historické zahrady a parky, území sídel apod. V rámci oblasti dějin pedagogiky a školství se může jednat o různé školní budovy a pozemky včetně školních zahrad. Typickým výzkumem by pak mohl být například výzkum zaměřený na stavební zázemí Dětské farmy Eduarda Štorcha na bývalém pražském Libeňském ostrově.

Obrázek č. 3: Příklad mapy z oblasti dějin pedagogiky a školství

Zdroj: Hocke, J. & Dvořák, J. (1920). Mapa: Naše pohraničí. Stav českých škol na prahu r. 1920. Praha: B. Kočí.

Obrázek č. 4: Příklad fotografie ze školního prostředí

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Obecná škola v Neštémicích, Školní kronika, 1 kniha 1919–1933, sig. OA/IV-26/7, kart. 1179, nestr.

ii. **Prameny archeologické**, což jsou hmotné prameny, kterými označujeme každý pozůstatek po člověku a každý jeho hmotný výtvar, tj. předměty materiální kultury. Důležitou roli hrají zejména při zkoumání období, kdy nejsou k dispozici žádné písemné prameny. V dějinách pedagogiky a školství se archeologických pramenů využívá poměrně málo. Spíše jako doplnění písemných pramenů například při studiu školství v období starověku či středověku (například Riché & Verger, 2011). Příkladem zde mohou být archeologické nálezy z období Velké Moravy, kdy se u některých nálezů (např. rydla apod.) předpokládá, že mohly být součástí tehdejších škol (například Poulík, 1985).

iii. **Tradice**, tímto slovem označujeme prameny, které existovaly původně bez zápisu (jen v paměti) a byly předávány od člověka k člověku ústním podáním. Jedná se například různé pověsti, zvěsti, historické písně, přísloví, pořekadla, pranostiky, anekdoty apod. Najít příklad z oblasti dějin pedagogiky a školství je v tomto případě poměrně obtížné. S jistou mírou nadsázky můžeme uvést příklad, který jistě zná každý. Někdy se totiž „trazuje“, že základní škola ve vesnici A je lepší než základní škola ve vesnici B. Tato informace se pak předává z generace na generaci. Pro výzkumníka jsou taková nedoložená tvrzení motivací k výzkumu, kdy si může položit otázku: Kdy a jak tato tradice vznikla? Historik může hledat

např. statistická data o počtech žáků, kteří se z obou škol dostali na vyšší stupeň školy, může se ptát pamětníků, hledat v dobovém tisku atd.

»???»

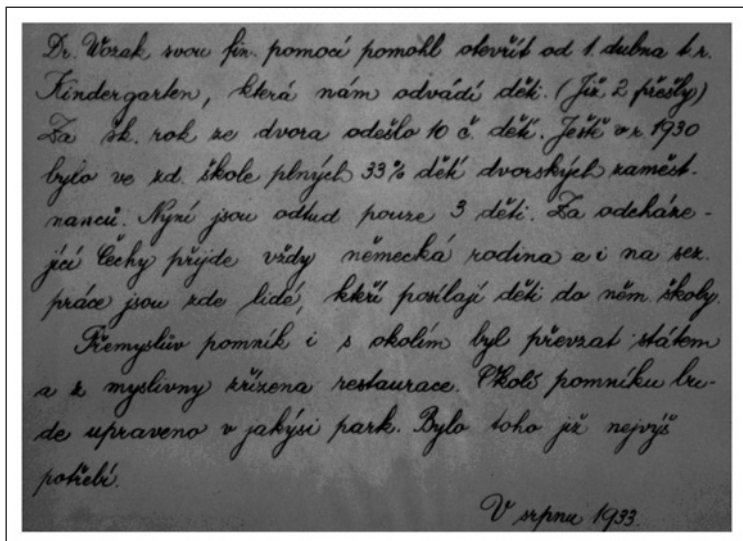
Znáte nějaký ústně tradovaný pramen z oblasti dějin pedagogiky a školství?

***

B. Prameny písemné považujeme stále za nejužívanější zdroje historiografie. I ty lze dělit do několika kategorií podle následujících hledisek:

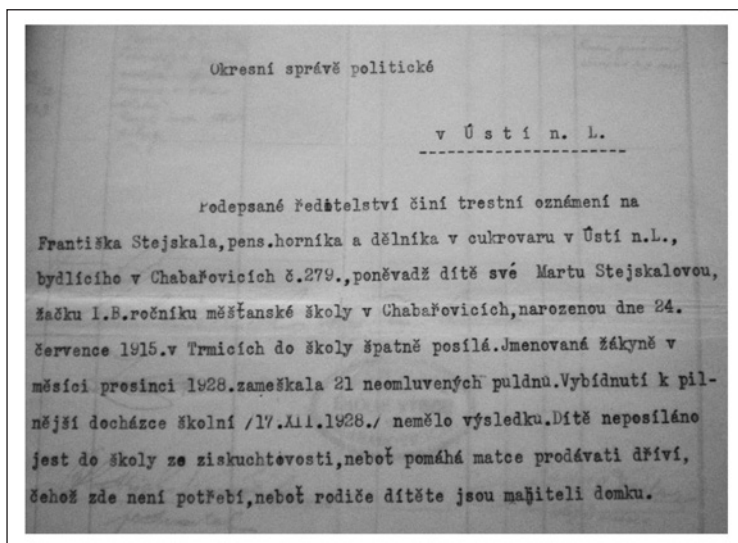
i. Podle technického způsobu dochování je možné písemné prameny dále dělit na tzv. *rukopisné*. Příkladem mohou být různé zápisy ve školních kronikách, konferenčních protokolech z učitelských porad apod. (viz obrázek č. 5). Dále rozeznáváme prameny *tištěné* či *strojopisné*. V této souvislosti může jít o různé úřední protokoly, korespondence mezi školami a nadřízenými orgány apod. (viz obrázek č. 6).

Obrázek č. 5: Příklad rukopisného záznamu

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Obecná škola v Chabařovicích, Školní kronika 1919–1939, kart. 612a, nestr.

Obrázek č. 6: Příklad strojopisného záznamu

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Okresní úřad Ústí nad Labem, Školy – různé záležitosti, sig. VI/-, kart. 150, nestr.

ii. **Podle svého původu.** V rámci této kategorie rozeznáváme dvě základní skupiny pramenů, a to *písemnosti institucionálního (veřejného) původu*, *písemnosti osobní povahy a literární (vyprávěcí) prameny*.

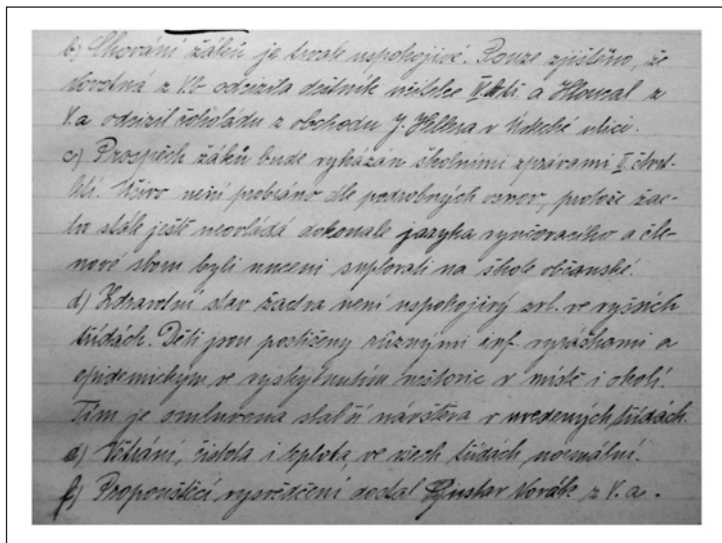
Nyní se podíváme detailněji právě na poslední dvě jmenované kategorie. Důvodem je to, že jde v podstatě o nejpočetnější skupinu písemností, se kterými se výzkumník dostane do styku.

1) Písemnosti institucionálního (veřejného) původu

Tvoří nejpočetnější skupinu písemností vzniklých z činnosti veřejných i soukromých institucí. Jde o pestrou skupinu pramenů jak po obsahové, tak i po formální stránce. Tyto prameny se zachovaly většinou ve dvou podobách. Jako spisy (akta), nebo jako úřední knihy.

a) **Spisy** (akta, aktový materiál) – tímto pojmem označujeme písemné pozůstatky úředních a dalších institucionálních jednání. Spisový materiál mohou představovat např. písemnosti jako podání, vyjádření, zápis o jednání, koncept vyřízení apod. V rámci zkoumání dějin pedagogiky a školství se může jednat například o protokoly z učitelských porad (viz obrázek č. 7), různá podání učitelů ke školské inspekci například s odmítnutím přeložení na jiné působiště (viz obrázek č. 8), apod.

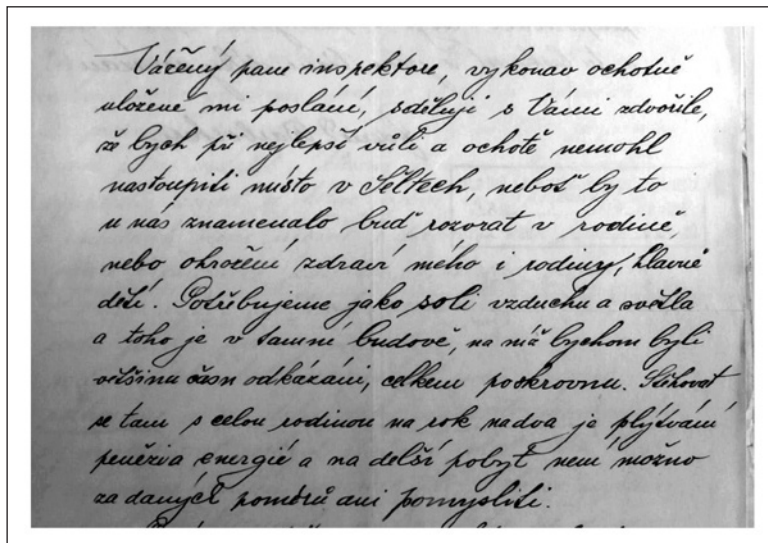
Obrázek č. 7: Příklad protokolu z učitelské porady

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Česká obecná škola
v Ústí nad Labem – Krásném Březně.

Konferenční protokol 1919–1924. Č. inv. 184, č. evid. 127, č. lok. 2856, nestr.

Obrázek č. 8: Příklad podání učitele k inspektorátu českých menšinových škol

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Okresní školní inspektorát
v Ústí nad Labem 1927–1938. Osobní spisy učitelů menšinových škol. 1930–1937.
B–H, inv. č. 4, kart. 2, nestr.

Mezi aktový materiál zařazujeme i tzv. sdělovací prameny, které obsahovaly různorodé typy korespondence mezi institucemi (viz obrázek č. 9).

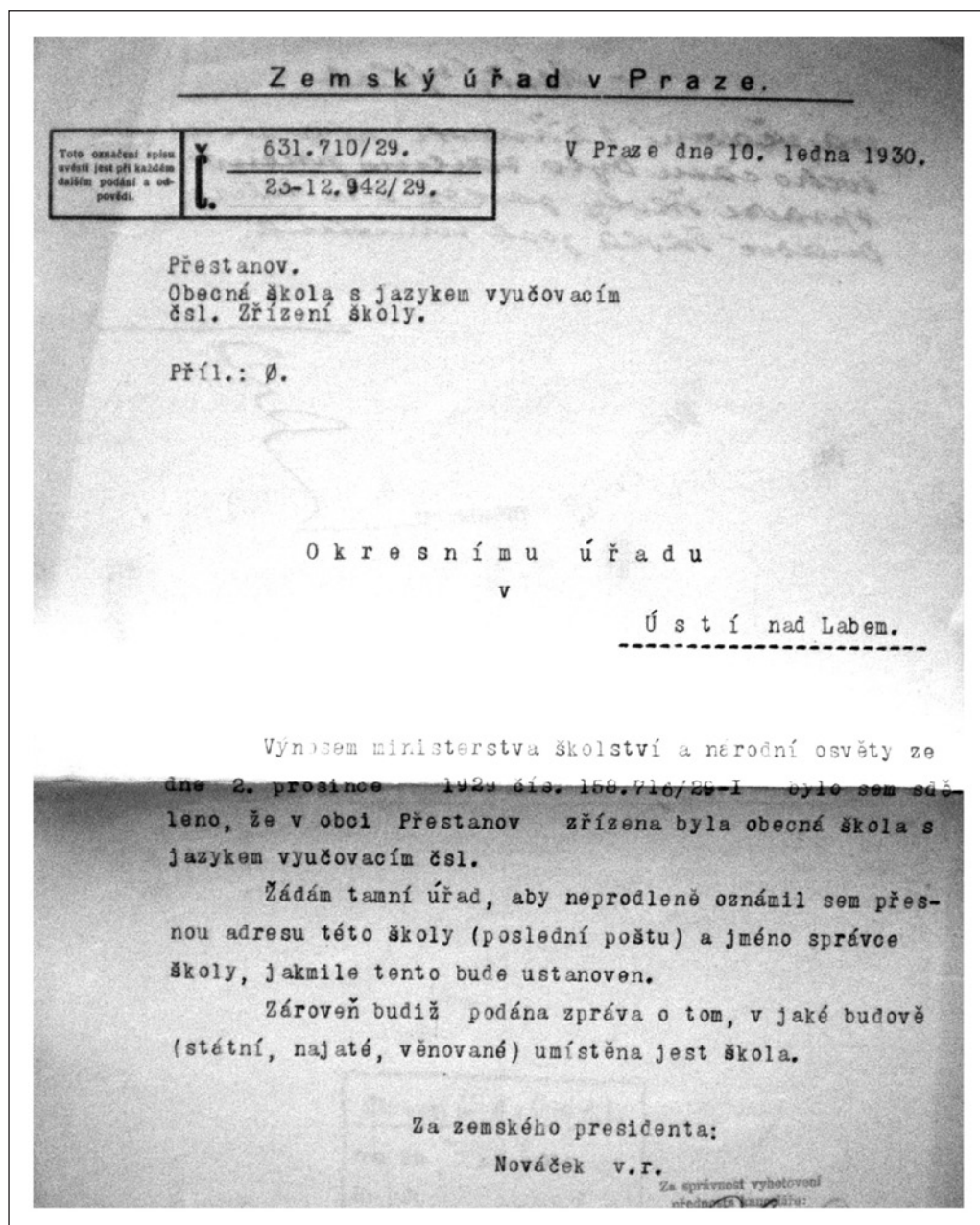
b) Pamětní prameny představují skupinu různorodých pramenů, jako jsou například městské a obecní kroniky, farní a klášterní pamětní knihy, školní kroniky, podnikové kroniky, kroniky spolků ad. Pro výzkum v dějinách pedagogiky a školství jsou hojně využívány zejména školní kroniky (viz obrázek č. 10), kroniky spolků, obecní kroniky (viz obrázek č. 11¹¹), rovněž i kroniky založené pro určitou mimořádnou situaci apod. Příkladem jedné z pamětních knih může být i Pamětní kniha obce Neštětice na obrázku č. 12, nebo pamětní kniha o postavení a otevření české školy v téže obci (viz obrázek č. 13).

---

11 Často je nutné pracovat i s materiály, které nejsou psány v českém jazyce a ani dokonce latinkou. Na tomto obrázku vidíte příklad obecné kroniky obce Předlice, která je psána německy písmem, které se nazývá kurent.

Obrázek č. 9: Ukázka korespondence mezi různými institucemi

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Okresní úřad Ústí nad Labem, Školy – různé záležitosti, sig. VI/-, kart. 150, nestr.

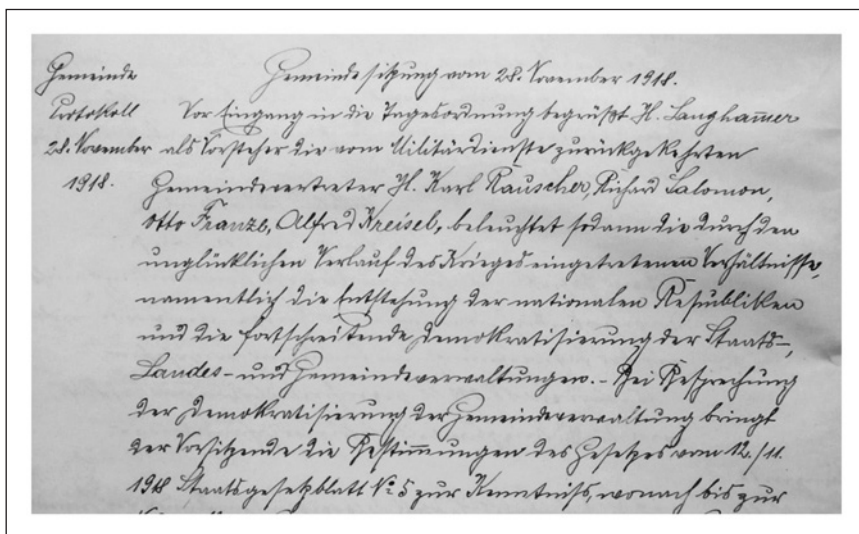
Obrázek č. 10: Příklad školní kroniky

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem.

Obecná státní smíšená škola s vyučovacím jazykem československým v Ústí nad Labem 1919–1938, Školní kronika, inv. č. 156, nestr.

Obrázek č. 11: Příklad obecní kroniky

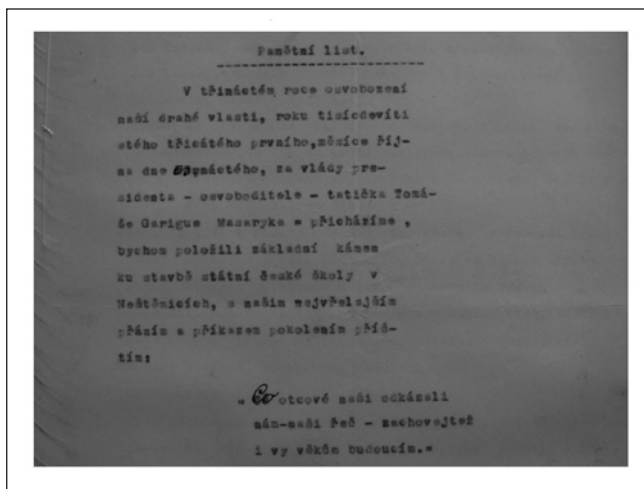
Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Archiv obce Předlice 1718–1940. Obecní kronika 1914–1931, inv. č. 35, s. 221.

Obrázek č. 12: Příklad pamětní knihy

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Obecná škola v Neštémicích,
Archiv obce Neštémice 1800–1945,
Pamětní kniha obce Neštémice, sv. II, inv. č. 147.

Obrázek č. 13: Zápis v pamětní knize o postavení a otevření školy v Neštěmicích

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Obecná škola v Neštěmicích.
Pamětní kniha o postavení a otevření nové české školy
v Neštěmicích, sg. OA/IV-26/8, poř. č. 1180.

c) **Evidenční prameny** vznikaly z potřeby různých institucí podchycovat a evidovat rozličné skutečnosti a jevy z různých oblastí společenského života. Značného rozsahu dosáhly zejména urbáře, katastry různé produkční a manufakturní tabely či matriky, které v rámci výzkumu dějin pedagogiky a školství moc nevyužijeme. Do této kategorie ovšem spadají i soupisy obyvatelstva na základě sčítání, soupisy či seznamy žáků školou povinných, matriky škol (viz obrázek č. 28), třídní katalogy (viz obrázek č. 14), třídní knihy (viz obrázek č. 15) ad., které své místo v rámci výzkumu dějin pedagogiky a školství jistě naleznou.

»???»

Třídní katalog na obrázku č. 14 nám poskytuje i cennou informaci o školní úspěšnosti žáků českých obecných menšinových škol zřízených v převážně německých oblastech československého pohraničí. Dokážete odhalit na základě tohoto pramene, s jakým problémem se učitelé těchto škol při výuce žáků setkávali?¹²

¹² Pokud se podíváte na získané známky z československého jazyka (podle dobové terminologie) a německého jazyka zjistíte zajímavý fakt. České děti v pohraničí excelovaly v německém jazyce a naopak v československém skoro propadaly. Je to dáno samozřejmě vlivem okolí, ve kterém se tyto děti pohybovaly. To bylo z převážné části tvořeno německy mluvícím obyvatelstvem. Toto zjištění poté vzbudit další otázky. Například, jakým způsobem na tuto situaci reagovali učitelé?

Obrázek č. 14: Příklad školního katalogu

oddělení: *Škola v Chabařovicích* Číslo řadné: *34*

Jméno a příjmení: *Marie Rozková*

narozená dne: *11. srpna 1915*, náboženství: *řím.-katolické*

Rodná obec: *Chabařovice*, okres pol.: *Křiž. B.*, země: *Čechy*, župa: *P. Sázava*

Domovská obec: *Chabařovice*, okres pol.: *Žatec*, země: *Čechy*, župa: *P. Sázava*

uč. očkovaná, začala chodit do školy vůbec dne: *1. září 1925 (Chabařovice)* do školy vstoupila dne: *1. října 1925*

Jméno, stav a bydliště (číslo domu) otce (nebo matky): *Edmund Janyšík Chabařovice č. 11*

Jméno, stav a bydliště (číslo domu) poručníka (nebo bytného):

Opatrovnický soud:

Klasifikace	ve čtvrtletí				Vysvětlění propadání	Výkaz docházky školní											Poznámky
	I.	II.	III.	IV.		dne	září	října	listopadu	prosince	ledna	února	března	dubna	května	června	
Mravy	2	3	4	3		1.											<i>Dobrá je v škole</i> <i>že M. R. vstoupila</i> <i>na začátku školního</i> <i>roku 1925.</i> <i>Dne 2. 11. 25</i> <i>z. 1. a 2. 25</i> <i>byla promována</i> <i>do školy, kde</i> <i>učila.</i> <i>Poprosba!</i> <i>vytvořit školní</i> <i>účet, který by</i> <i>zobrazoval výkony</i>
Pilnost	4	4	4	4		2.											
Prospěch						3.											
v náboženství	3	4	4	4		4.											
v občanské nauce a výchově	3	4	4	4		5.											
v prvouce	/	/	/	/		6.											
ve čtení	2	2	2	2		7.											
v mluvnici a v pravopise	4	4	4	4		8.											
ve slohu	3	3	3	3		9.											
ve vlastivědě	/	/	/	4		10.											
v zeměpisě	4	4	4	4		11.											
v dějepise	4	5	5	1		12.											
v přírodopise	4	4	4	4		13.											
v přírodopytě	5	5	4	4		14.											
v počtech s měřictvím	5	5	5	5		15.											
v kreslení	3	4	4	4		16.											
v psaní	3	3	3	3		17.											
ve zpěvu	/	/	/	/		18.											
v ručních pracích výchovných	/	/	/	/		19.											
v ruč. pracích šev. s naukou o dom. hosp.	2	2	2	2		20.											
v tělesné výchově	2	2	2	2		21.											
v předmětech nepovinných	v němčině					22.											
						23.											
						24.											
						25.											
						26.											
						27.											
Vnější úprava písemných prací	3	3	3	3		28.											
Zameškaných omluvených	/	/	1	2		29.											
Zameškaných neodmluvených	/	/	3	3		30.											
Měsíční součet pátá zameškaných	omluvených					31.											
	neomluvených																

Jest *M. R.* způsobilá postoupiti do vyšší třídy (vyššího oddělení).

Přesdílil dne ..... do .....

Vystoupil dne ..... ; vysvědčení na propuštěnou (na odevhodnou, frekventní) vydáno dne ..... pod č. j. ....

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Obecná škola v Chabařovicích, Katalog V. třídy, 1925/1926, sig. OA/IV-18-18, poř. č. 674.

Obrázek č. 15: Zápis v třídní knize

Počet dětí školních		Dne: 22		23		24		25		26	
hochů	děvek	všech	pondělí	úterý	středa	čtvrtek	pátek	sobota	1935		
z nich ne- přítomno	dopoledne	odpoledne									
Náboženství		Dne 22/10 v náboženství		Dne _____		Dne _____		Dne _____		Dne _____	
Občanská nauka a výchova		Dne 23/10		Dne _____		Dne _____		Dne _____		Dne _____	
Čtení		Včera v náboženství: <ul style="list-style-type: none"> 1. Písně v náboženství 2. "Kdo má srdce, ten má rozum" - "Srdce" 3. "Kdo má srdce, ten má rozum" - "Srdce" 4. "Kdo má srdce, ten má rozum" - "Srdce" 									
Mluvnice a pravopis		1. "Kdo má srdce, ten má rozum" - "Srdce" <ul style="list-style-type: none"> 2. "Kdo má srdce, ten má rozum" - "Srdce" 3. "Kdo má srdce, ten má rozum" - "Srdce" 									
Sloh		1. "Kdo má srdce, ten má rozum" - "Srdce"									
Prvouka		Kdo má srdce, ten má rozum. Přehlední přehled.									
Vlastivěda		Přehlední přehled. Přehlední přehled.									
Zeměpis		Přehlední přehled. Přehlední přehled.									
Dějepis		Přehlední přehled. Přehlední přehled.									

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Obecná škola v Zálezlech. Katalog a třídní kniha 1934/35, sg. OA/IV-10/2, poř. č. 423, nestr.

***

d) **Normativní prameny** jsou písemnosti s tzv. reglementační či služební funkcí. Ve vzdálenější historii mezi ně patřila například různá vrchnostenská a cechovní nařízení a sněmovní artikuly apod. Zhruba od 17. století můžeme mluvit o různých dekretech, nařízeních a zákonech, které od 18. století vycházely tiskem a později ve sbírkách zákonů. V rámci dějin pedagogiky a školství se jedná o nejruznější zákony a nařízení související s fungováním školství, viz následující ukázka ze Zákona ze dne 13. července 1922, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a měšťanských¹³ publikovaný ve Sbírce zákonů a nařízení v roce 1922 pod číslem 226:

„§ 1.

(1) *Povinné předměty učební ve školách obecných (řádových) jsou: náboženství, (s výhradou § 3 odst. 5); občanská nauka a výchova; čtení a psaní; jazyk vyučovací; počty s naukou o tvarech měřických, přírodopis, přírodopyt, zeměpis a dějepis, hledíc zvláště k domovu a vlasti; kreslení; zpěv, ruční práce a tělesná výchova. Nauka o domácím hospodářství může být*

¹³ Viz *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. (1922). Praha: Státní tiskárna, s. 1003–1007. Ukázka zkrácena autory publikace.

zavedena jako zvláštní předmět učebný. Nařízením bude upravena část školních lékařů při tělesné výchově žactva.

(2) Rozhodnutím župní rady školní (v přechodné době zemské rady školní a na Slovensku ministerstva školství a národní osvěty) a při školách spravovaných přímo ministerstvem školství a národní osvěty podle §u 2 zákona ze dne 9. dubna 1920, č. 292 Sb. z. a n., rozhodnutím tohoto ministerstva může se na škole obecné (ľudové) podle místní potřeby vyučovati jiným předmětům jako nepovinným, zvláště pak jazyku československému, není-li už vyučovacím jazykem té které školy. Vyržovatelům školy budiž předem dána příležitost, aby se o věci vyslovili.

(3) Rozhodnutím ministerstva školství a národní osvěty může vyučování jazyku československému ustanoveno býti pro tu kterou školu povinným.

§ 2.

(1) Povinné učebné předměty školy občanské jsou: náboženství (s výhradou § 3 odst. 5); občanská nauka a výchova; jazyk vyučovací s naukou o písemnostech; zeměpis a dějepis; přírodopis a přírodopyt; počty s jednoduchým účetnictvím; měřictví a rýsování; kreslení; krasopis; zpěv; ruční práce a tělesná výchova. Nauka o domácím hospodářství může býti zavedena jako zvláštní předmět učebný. Nařízením bude upravena účast školních lékařů při tělesné výchově žactva. Na měšťanských školách s českým jazykem vyučovacím je další povinný učebný předmět jazyk německý.

(2) Na občanských školách s vyučovacím jazykem jiným, nežli československým budiž žactvu poskytnuta příležitost naučiti se jazyku československému. Rozhodnutím ministerstva školství a národní osvěty může vyučování jazyku československému ustanoveno býti pro tu kterou školu povinným.

(3) Rozhodnutím župní rady školní (v přechodné době zemské školní rady a na Slovensku ministerstva školství a národní osvěty) a při školách spravovaných přímo ministerstvem školství a národní osvěty podle §u 2 zákona ze dne 9. dubna 1920, č. 292 Sb. z. a n., rozhodnutím ministerstva školství a národní osvěty může se na škole občanské vyučovati též jiným předmětům učebným jako nepovinným, zvláště jiným jazykům, těsnopisu, psaní strojem a hudbě. Vyržovatelům školy budiž předem dána příležitost, aby se o věci vyslovili.

§ 3.

(1) Opatřovati vyučování náboženství na školách obecných (ľudových) a občanských a na ně dozírati přísluší úřadům církevním (představen-

stvům židovských obcí náboženských) s výhradou práva vrchního dozoru a správy, které přísluší státu podle § 1 zákona ze dne 9. dubna 1920, č. 292 Sb. z. a n.

(2) Náboženství vyučovati jest ve všech třídách po dvou hodinách týdně. Výměru a rozdělení učiva náboženského na jednotlivé stupně školní ustanoví úřady církevní.

(3) Učitelé náboženství, úřady církevní a společnosti náboženské jsou povinny šetřiti zákonů jakož i předpisů, které v mezích zákonů vydají úřady školní.

(4) Co úřady církevní ustanoví o vyučování náboženství a o cvičeních náboženských, oznámeno budiž správci školy prostřednictvím župní rady školní (v přechodné době okresního úřadu školního a na Slovensku školního inspektora). Ustanovení, která jsou v odporu s obecným řádem školním, nebudte oznamována.

(5) Žáci bez vyznání nebo vyznání státem neuznaného jsou všeobecně zproštěni povinnosti, aby se zúčastnili vyučování náboženství. Žáci vyznání ostatních budou okresním úřadem školním, na Slovensku a na školách menšinových příslušným okresním (obvodním) inspektorem školním, zproštěni této povinnosti, požádají-li o to písemně nebo protokolárně jejich rodiče nebo jejich zástupci.

(6) Hledíc k různosti náboženského vyznání žactva na té které škole, budiž doba vyučování náboženského v rozvrhu hodin ustanovena tak, aby tím souvislost ostatního vyučování nebyla rušena.

§ 4.

(1) Ministr školství a národní osvěty se zmocňuje, aby vyslechnuv znalce školství, upravil učebné osnovy pro školy obecné (ľudové) a občanské, ustanovil týdenní počet vyučovacích hodin pro jednotlivé druhy škol a stupně školní, jakož i všechno to, co vůbec náleží k vnitřnímu uspořádání škol.

(2) Vláda se zmocňuje, aby podle potřeby organizaci občanských škol na Slovensku nařízením přizpůsobila organizaci občanských škol v ostatním území republiky.

(3) Ministr školství a národní osvěty přihlížejce k nedostatku potřeb vyučovacích, školních dílen, kuchyní a jiného zařízení, jakož i k nedostatku účelně školeného učitelstva, může pro dobu přechodnou zmocniti příslušné úřady školské, aby zaváděly vyučování ručním pracím chlapecským a domácímu hospodářství toliko postupně na těch školách, kde budou pro ně vhodné podmínky.“

e) **Prameny vnitroinstitucionální** určují řád, účel a vnitřní chod institucí. Mezi ně patří například různé jednací, organizační, služební řády, zápisy, záznamy, protokoly, zprávy o činnosti, účetní rejstříky, účetní knihy, či inventáře apod. I tento druh pramenů nalezne v rámci zkoumání dějin pedagogiky a školství své uplatnění. Můžeme totiž použít různé inventáře movitého materiálu, který škola vlastnila například pro poznání materiálního zázemí školy (viz obrázek č. 16). Podobně i různé účetní knihy či sestavy pro poznání nákladů školy. Zajímavým materiálem je bezesporu například i instrukce určující pravidla pro zápisy ve školních kronikách (viz obrázek č. 17).

Obrázek č. 16: Příklad školního inventáře

Seznam školního zařízení
přítaného ve vyučování obecní školy v Ústí a Podmuckel
expoziturně v Malém Gögze dne 4. května 1935.

Číslo řádku	Průběh	počet	Inventurní v Ústí	zápis v M. Gögze	Inventurní cena v Kč	Poznámka
1.	Štít pro učitele	1	1/81	v Gögze a jím dle seznamy Inspektor učitelství v Ústí n. L. Jahoda	600	je u školy.
2.	Knihy do knihovny	1	2/82		750	
3.	Lavice	5	3/83		1200	
4.	Stůl	1	4/84		50	
5.	Podium	1	5/85		450	
6.	Tabule	1	6/86		1150	
7.	Kabinovní skříň	1	43/88			
8.	Stůlka na uč. v. m.	1	7/87		200	
9.	Kabinovní skříň	1	128/89		200	
10.	Stůl	1	129/810		60	

Zdroj: AmÚL. Okresní školní inspektorát v Ústí nad Labem 1927–1938.
Tisá – zřízení české menšinové školy, inv. č. 2, kart. 1, nestr.

Obrázek č. 17: Instrukce ke psaní školní kroniky

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Obecná škola ve Všebořicích/
v. Schöbritz, Školní kronika 1914–1945, sg. OA/IV-50/74, poř. č. 1172.

2) Písemnosti osobní povahy

Existují jako jednotlivé písemnosti nebo jako soubory písemných pozůstalostí autora nebo adresáta. V zásadě lze rozoznat následující kategorie písemností osobní povahy:

a) Písemné pozůstalosti, které obsahují rozličné druhy dokumentů, jako jsou osobní doklady, korespondence, deníky, diáře, zápisníky, memoáry, rukopisy prací či třeba jen dochované obtahy (náčrty) připravovaných prací, památníčky atd. V rámci výzkumu dějin pedagogiky a školství tento materiál můžeme využít například při výzkumu života některého z pedagogů apod. Zařadit sem můžeme i přípravy učitelů na výuku, přípravy na přednášky pro kolegy apod.

b) Osobní korespondence představuje badatelsky nejcennější část písemných pozůstalostí různé povahy, obsahu i účelu, přibližující osobní život autora, jeho práci, jeho dílo, aktivitu, názory, postoje apod. Způsob vyjadřování je zde intimnější i otevřenější (autentičtější), takže jde o pramen výrazně subjektivní povahy. Příkladem z dějin pedagogiky a školství může být i následující ukázka, která pochází

z osobní korespondence mezi učitelem české menšinové školy Jaroslavem Hendrychem a inspektorem menšinových škol Josefem Pekařem, se kterým si vlivem svých životních peripetií v rámci své učitelské kariéry vytvořil přátelský vztah¹⁴:

„V Předlicích dne 26./XI. 1930.

Slovutný Pán,

Pan Josef Pekař, Inspektor státních českých škol v Ústí nad Labem.

Zprávu Tvou o zpěvu jsem přijal s radostí, neb mně je nejvíce třeba, abych občas sešel se s kolegy a zpěvem nebo jejich humorem se trochu vyjasnil z pochmurné nálady. Nejdu nikam, spolky také omezím od 1./I. 1931, šetříme. Dokázali jsme za minulý měsíc, že živobytí jsme dokázali uhraditi za 600. Kč a jde to. Nekouřím a nepiji, snad při příležitosti, přijdu-li do společnosti. Pracuji v elementárce a sžil jsem se s dětmi, myslím, dokonale, čtení nám jde. Chci v elementárce zůstat i pro příští rok a připravuji pro děti noviny, chci je hektografovati, chci v 1. třídě docílit 80% přesné mechanické čtení. Ale ta kvalifikace dobrá za rok 1928–29 mne přece jen zarazila, to jsem kantor lepší než mnozí s 2. stupněm. To jsem strašně nesl a nesu. Je jen mým přáním a snahou, abych Ti dokázal, že jsem pedagogem lepším, než jsem byl hodnocen; ovšem i jako správce školy chci býti k Tvé úplné a 100% spokojenosti. Děkuji Ti za vše dobré a prosím, neztrácej ve mne důvěry. S přátelským pozdravem oddanosti

v dokonalé úctě

Jaroslav Hendrych.“

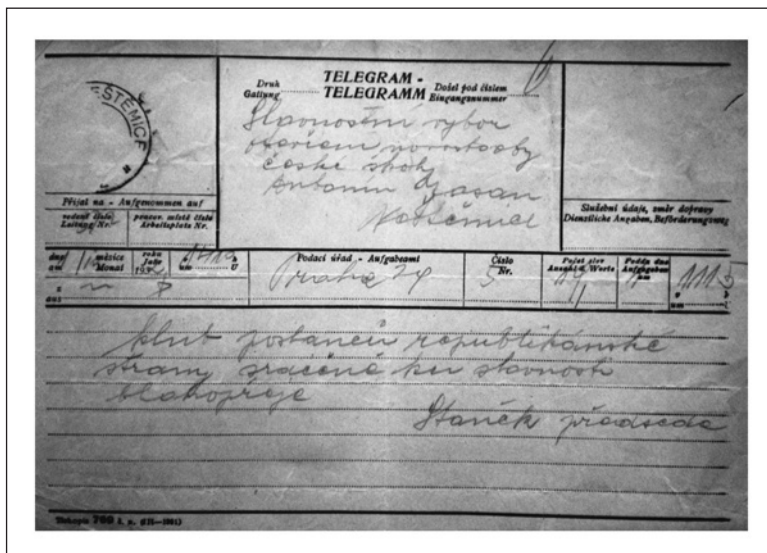
Zvláštním druhem osobní korespondence může být ovšem i telegram, jak je patrné i z obrázku č. 18, na kterém lze nalézt blahopřání českého klubu poslanců republikánské strany k otevřené novostavbě české školy v Neštěmicích.

3) Literární (vyprávěcí) prameny

Představují rozsáhlý soubor neadresných pramenů, jež se snaží působit na společenské vědomí a utvářet ho. Mezi tyto prameny lze zařadit následující druhy pramenů:

¹⁴ Ukázka pochází z osobního spisu českého menšinového učitele Jaroslava Hendrycha, viz *Archiv města Ústí nad Labem*. Okresní školní inspektorát v Ústí nad Labem 1927–1938. Osobní spisy učitelů menšinových škol. 1930–1937. H-M. Nestr. Inv. č. 4, Kart. 3.

Obrázek č. 18: Telegram

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Obecná škola v Neštěmicích.
Pamětní kniha o postavení a otevření nové české školy v Neštěmicích,
sg.OA/IV-26/8, poř. č. 1180, nestr.

- a) **Legends, anály a kroniky** – často využívané pro poznání nejranějšího období raně feudální společnosti. V oblasti zkoumání dějin pedagogiky a školství využijeme zejména ty, které obsahují nějaké informace například o různých školských otázkách, mistrech, tovaryších apod., či obsahují nějaká naučení aj.
- b) **Pověsti, písně, přísloví, pořekadla, pranostiky ad.** V rámci zkoumání dějin pedagogiky a školství nejde o zcela běžný typ pramenů, se kterým by badatel pracoval. Nicméně patří sem například obecně známé pořekadlo týkající se výchovy: „Z malého hocha statný synek bývá, mladý stromek lehce se ohýbá“. Určitá pověst pak může být odrazovým můstkem pro další bádání. Například v klasické situaci, kdy existují dvě vesnice a odedávna se „ví“, že v té první je kvalitnější škola. Nás jako badatele by poté zajímalo, čím je tato pověst podepřena? Co je na této pověsti pravdivého a proč se traduje?
- c) **Literatura vlastivědně cestopisná.** Tento druh pramene může být přínosem pro výzkum v rámci dějin pedagogiky a školství pouze v případě, že autor takového cestopisu se zmíní nějakým způsobem i o školských záležitostech či výchovných prvcích

uplatňovaných v dané zemi, kterou cestovatel prochází. Zejména v nejranějších dobách pak takovéto informace mohou být i jediným zdrojem poznání v těchto otázkách. Příkladem může být i spis Dějiny od „otce dějepisu“ Hérodota, který je výsledkem jeho cest po tehdy známém světě. Ukázka se týká výchovy perských chlapců¹⁵:

„Syny cvičí od pěti let až do dvaceti jen ve třech věcech: jezdit na koni, střílet z luku a mluvit pravdu. Dokud není synovi pět let, nepřichází do styku s otcem, nýbrž žije mezi ženami. Děje se tak proto, aby nezpůsobil otcí zármutek, kdyby snad zemřel, než vyroste.“

»???»

Jaké jiné cestovatele popisující výchovu či vzdělávání ve svých dílech znáte?

***

a) Paměti – jde o osobní výpovědi a autorská svědectví k poznání minulosti. Paměti bývají téměř vždy obhajobou vlastní aktivity autora, jeho rozhodnutí a činů, či obhajobou určitého hnutí, vlády apod. V tomto směru mohou memoáry obsahovat jednoznačný výklad. Jedinečnost paměti spočívá v tom, že často přináší svědectví, která nejsou zjištělná z jiných pramenů. Do této kategorie lze řadit i různé vzpomínky pamětníků a to jak v písemné, tak i ve zvukové podobě.

Příkladem využití pamětí v rámci výzkumu dějin pedagogiky a školství v odborném textu může být i následující text popisující události související se zřizováním české obecné menšinové školy v Předlicích v letech 1912–1913¹⁶:

„Obyvatelé české národnosti žijící v Předlicích, kteří byli zaměstnání většinou jako dělníci ve sklářské huti a chemické továrně, tvořili podle Urbana (1924) v roce 1909–1910 již početnou menšinu. Ta podle svědectví Františka Mudroňka pod vedením Františka Novotného založila školský komitét, který provedl soupis dětí, jež by českou školu mínily navštěvovat. Na tomto základě pak komitét vyhotovil žádost, kterou adresoval okresní i zemské školní radě a místnímu obecnímu úřadu. Žádost však byla

15 Ukázka pochází z díla Hérodotos. (2004). *Dějiny*. Praha: Academia.

16 Ukázka pochází z práce: Šimáně, M. (2007). *Zřizování českých menšinových obecných škol na Ústecku v letech 1867–1930 (se zřetelem na komunikaci mezi jednotlivými subjekty)*, (Bakalářská práce). Brno: Masarykova univerzita. Text byl nepatrně upraven – byly odstraněny některé poznámky pod čarou, které zde nejsou podstatné.

úřady odmítnuta s odůvodněním, že „české školy zapotřebí není, neb v místě jest moderní prostorná škola s vyučovacím jazykem německým“. Za této situace došlo ke spolupráci s Ústřední maticí školskou, se kterou byla dojednána výstavba školní budovy. Podle Františka Mudroňka pozemek pro školu musel koupit německý občan, protože němečtí majitelé pozemků Čechům vyhovět nechtěli.

Se stavbou budovy se začalo roku 1912. Stavba však musela být nahlášena a naplánována nikoliv jako škola, ale jako obytný dům, jinak by ji německé úřady opět neschválily. „Při stavbě pak plánované příčky mezi kuchyní a pokojem vynechány, tak že stoho byly na tehdejší poměry odpovídající 3 školní třídy, kabynet a byt pro učitele“.

V době výstavby budovy české školy pravděpodobně došlo k novým jednáním české menšiny se zemskou školní radou a obecním úřadem o zřízení české školy, které bylo kladně vyřízeno ve prospěch českých obyvatel Předlic. Kolaudace budovy ze strany školních úřadů proběhla bez problémů. Obecní úřad však stavbu budovy nechtěl uznat z důvodů nesplněných hygienických norem a trval na dodržení stavebních plánů. I přesto začal učitel Valtr v září roku 1913 s výukou. Obecní úřad, jak píše František Mudroňka ve svých pamětech, proto vyslal strážníka s rozkazem vyučování zastavit a školu zapečetit. Druhý den ovšem vyučování probíhalo dál, pečeť byla neznámo kým stržena. Obecní úřad tak narychlo svolal schůzi, na které se rozhodlo o vyžádání kordonu četníků na okresním hejtmanovi. Žádosti bylo vyhověno. Česká škola v Předlicích byla obsazena četníky a děti ze školy vyhnány. Jakým způsobem celá policejní akce proběhla, ukazuje následující citace: „Učitel Valtr vystihl nebezpečí a proto nechal děti spívati rakouskou hymnu (zachovej nám hospodine císaře a naši zem) četníci to překvapilo a určitou dobu rozlobení zůstali státi v pozoru, při dalším opakování však učitelé vyhrožováno udáním zneužití posvátné hymny, děti pak únavou i ze strachu před četníky přestali spívati a četníci se dali do práce...“

Školní budova byla podle Urbana (1924) rozkazem okresní školní rady v Ústí nad Labem opět zapečetěna a pro tentokrát i policejně hlídána. Místní české děti tak skončily z velké části v německých školách nebo navštěvovaly školu v Krásném Březně či Chabařovicích. Kromě zapečetění školy byly některé české rodiny navíc vypovězeny z bytů i ze zaměstnání za účast v bouřlivých protestech, které následovaly těsně po vyhnání dětí ze školy. Česká škola v Předlicích byla obnovena jako mnoho jiných českých škol až po vzniku ČSR.“

Příkladem vzpomínek, které byly vydány tiskem, pak může být i text od Jiřího Šosvalda (žáka české obecné menšinové školy v Krásném Březně), ze kterého se můžeme dozvědět o mimoškolních aktivitách jednoho z učitelů české menšinové školy v Krásném Březně¹⁷:

„Jak nadešlo jaro, tu začal pan učitel Salivar chodit na tzv. majkúry. To se tenkrát nosilo. Dva zvlášť pečlivě vybraní žáci museli být v pět ráno před jeho domem, pan učitel se vynořil v přísně turistickém, v pumpkách ke kolenům a s oštitkovanou holí a šlo se bystrým pochodem někam na kopečky do lesa, aby byl člověk po celý den rozhebaný a čerstvý. Také nás vzdělával, jak se pozná v lese sever a co činit, když si člověk sedne v trenýrkách na zmiži... Nás nejvytrvalejší připouštěl pan učitel v úterý na rádio. Vždy po dvou. To vysílal v pět odpoledne Radiojournal Praha pohádku a to bylo něco. Měl dvoulampovku, jednu z prvních v Březně se dvěma sluchátky. Jedny si nasadil sám, druhé rozdělal, my jsme si jednu placičku přidržovali na uchu a byli jaksi na vrcholu technického blaha.“

e) **Publicistika** je souborem široké škály pramenů od středověkých traktátů a kázání až po tiskoviny současné doby. Jedná se o různé noviny (deníky, obdeníky, ad.) a časopisy.

Pro výzkum v rámci dějin pedagogiky a školství lze využít nejen deníků a obdeníků, ve kterých můžeme dohledávat různé události týkající se školských otázek, ale i dobových pedagogických časopisů. Za všechny například ukázka z článku pojednávající o školských poměrech z časopisu Komenský¹⁸:

„Až se bude jednou psát historie našeho převratu, nejbolestnějším místem při tom bude čtení o zřizování českých škol. Je přece věc úplně samozřejmá, že po dosažení svobody hleděli jsme tisíce svých dětí převést do našich škol, aby se učily a vychovávaly svým rodným jazykem ... to je věc úplně jasná pro každého, jenom ne pro Němce. Je charakteristické pro povahu Němců, že je zřizování českých škol velmi rozčiluje a že skoro všude hleděli a hledí tuto akci ničit ... Ale že tento odpor nabude tak ostrého zahrocení jako v obci Dolní Krupé v okrese bělském, toho se nikdo nenadál. V místě tomto a okolních obcích je 35 českých dětí, pro něž se v srpnu 1919 žádalo zřízení české školy...Žádalo se o propůjčení prázdné místnosti ve škole německé. Němci se proti tomu důrazně ohradili (sic!)

17 Ukázka převzata z díla Šosvald, J. (1999). *Jó tenkrát v Ústí*. Ústí nad Labem: Albis International.

18 Ukázka převzata z: Neuveden. (1920). In *Komenský*, 11(42), s. 171.

a poněvadž v našich státních úřadech nejsou čeští šoveni, nezbylo jiného, než pěkně poprosit umírněného Němce hostinského, aby vzal školu do šenkovny, neboť v celé obci není jiné prázdné místnosti. A tak učitel učí děti v oblacích dýmu a ve společnosti lidí, kteří popíjejí kořalu.“

Často v rámci svého výzkumu musí výzkumník využívat i cizojazyčná periodika. Například při studiu českého menšinového školství v pohraničí si nelze vystačit pouze s českými prameny. Ty nemusí být ani dochovány. Výzkumníkovi tak nezbyvá nic jiného, než využít například německých deníků (viz obrázek č. 19). To obnáší nejenom určitou znalost německého jazyka, ale i dobového písma. V tomto případě tzv. švabachu.

Obrázek č. 19: Ukázka dobového periodika

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Aussiger Tageszeitung, 8. září, 1925, roč. 28, č. 203, s. 1.

Dosud jsme se věnovali otázce dělení pramenů. Kde jsou tyto prameny ovšem uloženy? V České republice existuje poměrně mnoho institucí (muzeí, archívů, knihoven apod.), kde jsou uloženy materiály, které obsahují informace o dějinách pedagogiky a školství nejenom na našem území. Namátkou uvedme pouze některé: Národní muzeum v Praze, Památník národního písemnictví, Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze, Muzeum Komenského v Přerově (s rozsáhlou knihovnou), Moravský zemský archív v Brně a celá řada regionálních archívů a muzeí. Řada materiálů k našim dějinám před rokem 1918 se nachází za hranicemi, např. ve vídeňských archívech.

V současné době je mnoho pramenů digitalizovaných a je možné je dohledat „pohodlně“ prostřednictvím internetu. Například na stránkách <http://www.portafontium.eu/> lze nalézt řadu mimo jiné i řadu školních i obecních kronik, se kterými lze ihned pracovat. Některé archivy neposkytují zatím digitalizované prameny, ale badateli nabízí alespoň ucelený seznam fondů a jejich archiválií. Jednoduše řečeno přehled o obsahu daného archivu. Svým způsobem nahrazují různé archivní pomůcky, se kterými badatel pracuje v rámci osobní návštěvy archivu. Příkladem mohou být například stránky Státního okresního archivu Olomouc <http://www.archives.cz/zaol/olomouc/fondy/index.php>. Obdobné záznamy lze najít například i na stránkách Archivu města Brna <http://www.archiv.brno.cz/index.php?nav01=1734&nav02=1738> či na stránkách Národního archivu v Praze <http://www.nacr.cz/C-fondy/pruv.aspx>. Badateli tato digitalizace umožňuje nejen ihned pracovat s prameny, ale zejména získat přehled o možnostech a dostupnosti různých pramenů. To se hodí zejména v prvních krocích výzkumu při volbě tématu, kdy zjišťujeme například, zda vybrané téma lze vůbec zpracovat v souvislosti s dochováním relevantních pramenů. Musíme si ovšem uvědomit jednu zásadní věc. **Zdaleka ne všechny archivy disponují digitalizovanými prameny či digitalizovanými archivními pomůckami. I v současné době badatel musí navštívit archiv osobně.** Už jen pro to, aby si byl jist, že mu neuniklo nic zásadního v řešení jeho tématu.

Kritika pramenů

Pokud pracujeme s archivními prameny, pak důležitou roli musí hrát i tzv. **kritika pramenů**. Cílem kritiky pramene je zjistit autentičnost – pravost pramene a kompetenční způsobilost pramene pro zkoumání vědeckého tématu. Kritiku pramene můžeme dělit podle dvou základních kritérií. Na tzv. *vnější kritiku*, která je zaměřena zejména na zjišťování autorství, na kritiku textu (analýza písemností z hlediska pravdivosti údajů), na zjišťování původnosti, okolnosti vzniku pramene ad. Druhým kritériem je tzv. *vnitřní kritika*, která je zaměřena například na analýzu výrazových prostředků použitých v písemnostech, vzdělání a morální profil autora pramene apod.

Zejména **vnější kritika**¹⁹ je pro práci s prameny velmi důležitá. Prezentované informace v pramenech nelze přejímat alespoň bez základního ověření pravdivosti údajů pomocí jiných primárních či sekundárních pramenů a znalosti obecného kontextu studované problematiky. Příkladem mohou být i následující výňatky ze tří různých pramenů.

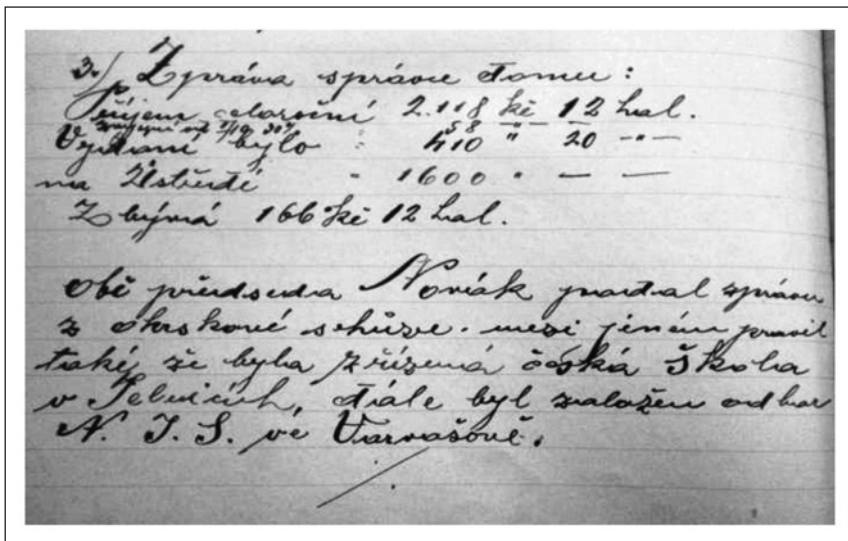
¹⁹ Vnitřní kritice pramenů se zde nevěnujeme. V případě zájmu si čtenář podrobnější informace může najít v publikacích uvedených v závěrečném seznamu literatury.

V prvním na obrázku č. 20 nalezneme zápis z porady ze dne 10. 10. 1925 Národní jednoty severočeské, která mimo jiné sděluje, že v obci Telnice byla zřízena česká obecná menšinová škola a v obci Varvažov byla vytvořena další pobočka Národní jednoty severočeské. Pro výzkumníka, který se zabývá zřizováním českých obecných menšinových škol zajisté důležitá informace. O to více, že žádné další prameny svědčící o existenci této školy nejsou dochovány. Bez ověření této informace v jiných pramenech či bez znalosti kontextu celé problematiky v daném regionu by ovšem badatel došel ke špatnému závěru, pokud by si tuto školu zanesl na svůj seznam českých škol. Stačí se totiž podívat do dalších dvou pramenů a zjistíme, že informace z tohoto zápisu je mylná. Protože se nedochoval žádný pramen z obce Telnice kromě školní kroniky místní německé školy, musíme se podívat do ní.

Zde nalezneme informace týkající se počtu dětí české národnosti, které z této školy odchází na jinou školu (viz obrázek č. 21). Jde přitom o pravidelný zápis, který byl do kroniky zaznamenáván rok co rok. Na základě srovnání let před rokem 1925 a po roce 1925 zjistíme, že po roce 1925 odchází děti do české školy ve Varvažově. Informace o této škole před rokem 1925 chybí. V prameni napsáno jako „č. Volksschule in Arbesau“. Informace o této škole před rokem 1925 chybí. Podobně nenajdeme po roce 1925 ani žádnou zmínku o tom, že by děti odcházely do české školy v Telnici, kam by to měly blíž. Již na tomto základě můžeme soudit, že původní zápis byl opravdu mylný a obcí, kde měla vzniknout nová česká škola, nebyla Telnice, ale Varvažov.

Posledním krokem je pak ověření toho, zda existovala nějaká česká škola ve Varvažově. A ihned v prvním zápisu ve školní kronice této školy (viz obrázek č.22) nalezneme potvrzení naší domněnky, že česká škola nebyla zřízena v obci Telnice, ale naopak v obci Varvažov. Zapisovatel Národní jednoty severočeské pravděpodobně pouze omylem zaměnil obě obce. Tedy ve skutečnosti vznikla nová česká škola v obci Varvažov a nová pobočka Národní jednoty severočeské vznikla v Telnici. Abychom měli úplnou jistotu, museli bychom ještě ověřit poslední část hádanky, a to zda opravdu v obci Telnice vznikla tato pobočka. Bohužel v této věci prameny mlčí, což je častý moment v historickém výzkumu. Nezbyvá tedy než se spokojit alespoň s tímto ověřením původní informace. A pak že není historický výzkum detektivka, že?

Obrázek č. 20: Zpráva z protokolu Národní jednoty severočeské

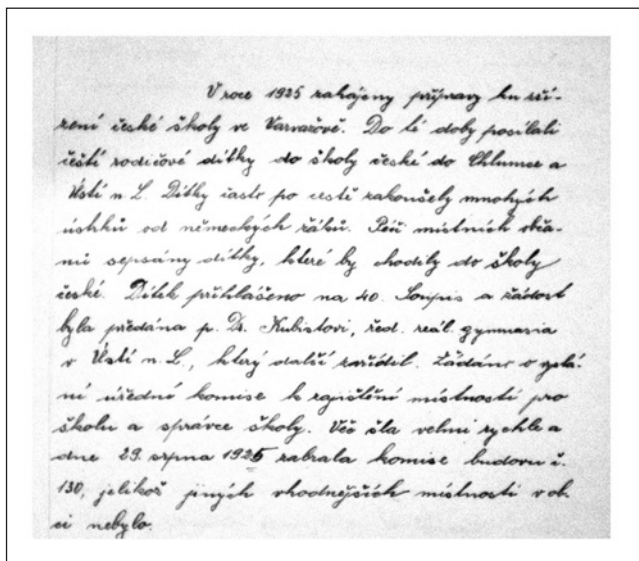
Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Spolky. Národní jednota severočeská Chabařovice, Zápisy ze schůzí jednoty 1913–1932, inv. č. 3.

Obrázek č. 21: Záznam z německé školní kroniky

č. Volksschule in Hobasau:	8 K	9 M	17
č. O. B. Sch. in Teltitz:	1 K	2 M	3
	20 K	18 M	38
Von dem Pfitzen, welche die Pfitzen in Teltitz befinden, ausgehen			
in Teltitz	13 K	23 M	36
in Chabařovi	8 K	10 M	18
in Teltitz	3 K	6 M	9
	24 K	39 M	63
Von dem Pfitzen, welche unter Pfitzen befinden, ausgehen			
in Teltitz	10 K	8 M	18
in Hobasau	8 K	8 M	16
in Teltitz	2 K	2 M	4
	20 K	18 M	38

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Obecná škola v Telnici (Volksschule Telnitz). Školní kronika (Schulchronik) 1917/1938. sg. OA/IV-38/3, poř.č. 1371, nestr.

Obrázek 22: Zápis ze školní kroniky české obecné školy ve Varvažově

Zdroj: Archiv města Ústí nad Labem. Obecná škola ve Varvažově, **Školní kronika**, sg. OA/IV-42/1, poř. č. 1521, nestr.